EKSPRESSIV YOZUVNING NEYROLINGVISTIK ASOSLARI

Dilnavoz Abduraximova
https://doi.org/10.5281/zenodo.21503483

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekspressiv yozuvning psixolingvistik va neyrolingvistik xususiyatlari tahlil qilingan. Ekspressiv yozuvni hosil qiluvchi asosiy kognitiv mexanizmlar, jumladan tafakkur, ichki nutq, ichki talaffuz, xotira, ehtimolli bashorat qilish va grafomotor jarayonlarning o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, ekspressivlikni ta'minlovchi leksik, grammatik, sintaktik, grafik va punktuatsion vositalarning yozma nutqdagi vazifasi ochib berilgan. Tadqiqot natijalari ekspressiv yozuvni neyrolingvistik yondashuv asosida o'rganish disgrafik buzilishlarni tashxislash va baholashda muhim nazariy asos bo'lishini ko‘rsatadi.
Kalit so'zlar: ekspressiv yozuv, yozma nutq, neyrolingvistika, psixolingvistika, ichki nutq, grafomotor mexanizm, kognitiv jarayonlar, xotira, disgrafiya, yozma kommunikatsiya.

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКСПРЕССИВНОГО ПИСЬМА

Аннотация: В статье рассматриваются психолингвистические и нейролингвистические особенности экспрессивного письменного высказывания. Проанализированы основные когнитивные механизмы формирования письменной речи, включая мышление, внутреннюю речь, внутреннее проговаривание, память, вероятностное прогнозирование и графомоторные процессы. Раскрыта роль лексических, грамматических, синтаксических, графических и пунктуационных средств в обеспечении выразительности письменного текста. Полученные результаты показывают, что нейролингвистический подход к изучению экспрессивного письма имеет важное значение для диагностики и оценки дисграфических нарушений.
Ключевые слова: экспрессивное письмо, письменная речь, нейролингвистика, психолингвистика, внутренняя речь, графомоторные механизмы, когнитивные процессы, память, дисграфия, письменная коммуникация.

NEUROLINGUISTIC FOUNDATIONS OF EXPRESSIVE WRITING

Abstract: This paper examines the psycholinguistic and neurolinguistic characteristics of expressive writing. The study analyzes the main cognitive mechanisms involved in written language production, including thinking, inner speech, inner articulation, memory, predictive processing, and graphomotor functions. It also describes the role of lexical, grammatical, syntactic, graphic, and punctuation devices in enhancing the expressiveness of written discourse. The findings demonstrate that a neurolinguistic approach to expressive writing provides a valuable theoretical foundation for the assessment and diagnosis of dysgraphic disorders.
Keywords: expressive writing, written speech, neurolinguistics, psycholinguistics, inner speech, graphomotor mechanisms, cognitive processes, memory, dysgraphia, written communication.

“Yozuv” va “yozma nutq” yozma matn yaratish jarayonini ifodalovchi yagona tushunchalar emas. Metodik adabiyotlarda ushbu jarayonni tavsiflash uchun boshqa atamalar ham qo'llaniladi. Masalan, yozma nutq faoliyati deganda insonning o'z fikrlarini yozma shaklda maqsadli va ijodiy ravishda ifodalashi tushuniladi. Bu atama “yozma nutq” tushunchasiga nisbatan aniqroq hisoblanadi. Yana bir tushuncha — yozish texnikasi. U fikrni grafik vositalar yordamida, ya'ni harflar, tinish belgilari va boshqa yozuv belgilaridan foydalanib rasmiylashtirishni anglatadi. Fikrni yozma ifodalash esa axborotni yozma shaklda tashkil etish va uzatish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, yozma kommunikatsiya shakli tushunchasi ham qo'llaniladi. Bu tushuncha og'zaki nutqqa qarama-qarshi qo'yilib, o'qish, fikrni yozma shaklda ifodalash jarayoni hamda ushbu jarayon natijasida yaratilgan yozma matnni o'z ichiga oladi. Ayrim ilmiy ishlarda “yozma nutq” va “yozma bayonni yaratish” tushunchalari bir xil

ma'noda qo'llanadi. Bunda yozma nutq yozma shaklda fikrni yaratish jarayoni, yozma bayon esa ana shu jarayonning grafik shaklda qayd etilgan yakuniy mahsuli hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda ham aynan shu terminlardan foydalaniladi. Dissertatsiya kirish qismida ta'kidlanganidek, fikrni yozma ifodalash, ayniqsa uning ekspressiv jihati, chet tilini o'qitishda ham ta'lim vositasi, ham ta'lim maqsadi bo'lishi mumkin. Yozma bayonni yaratish va uni idrok etish jarayonlari ilmiy adabiyotlarda batafsil o'rganilgan. Biroq ekspressiv yozuv yaratilganda ushbu mexanizmlarning vazifasi murakkablashadi, ayrim hollarda esa ularning ishlash xususiyati o'zgaradi. Mazkur tadqiqot nuqtayi nazaridan ekspressiv yozuvni shakllantirishda tafakkur, ichki nutq, ichki talaffuz, ehtimolli bashorat qilish, xotiraning barcha turlari hamda yozuvni grafik shaklda ifodalashni ta'minlovchi harakat mexanizmlari muhim hisoblanadi. Ekspressiv yozuvni yaratishda ichki nutq alohida o'rin tutadi. Aynan ichki nutq yordamida muallif dastlab umumiy g'oyani aniqlashtiradi va rivojlantiradi. Ichki nutq tafakkur bilan uzviy bog'liq holda ishlaydi. Muallif matnning asosiy obyektini tanlaydi, uning qaysi belgilarini yoritishni belgilaydi va ularni qanday tartibda joylashtirishni rejalashtiradi. Belgilarni tanlash va joylashtirishning o'zi ham o'quvchiga ta'sir ko'rsatish vositasi hisoblanadi. Ushbu bosqichda ichki nutq va tafakkur yordamida muallif bayon qilinayotgan obyektga munosabatini belgilaydi. Bu munosabat obyektiv, subyektiv, emotsional yoki emotsional bo'yoqsiz bo'lishi mumkin. Emotsional munosabatni ifodalash uchun emotsional ma'noga ega leksik birliklar, grammatik va leksik kuchaytirgichlar, badiiy tasvir vositalari, sintaktik qurilmalar, grafik vositalar hamda punktuatsiya vositalaridan foydalaniladi. Punktuatsiya nafaqat grammatik, balki hissiy holatni ifodalash vazifasini ham bajaradi. Emotsional bo'yoqsiz subyektiv munosabat esa grammatik va sintaktik vositalar, gap bo'laklari tartibini o'zgartirish hamda muhim axborotni gap boshiga chiqarish orqali ifodalanadi. Muallifning emotsional bo'yoqsiz subyektiv munosabati grafik vositalar yordamida ham ifodalanishi mumkin. Ilmiy matnlarda bunday vositalardan foydalanish me'yor bilan cheklanadi. Ekspressiv yozuvni yaratishda ichki talaffuz, ayniqsa ichki intonatsiya muhim ahamiyatga ega. Muallif so'z tartibini o'zgartirish, sanash, qarama-qarshi qo'yish, qisqa va uzun gaplarni almashlab qo'llash hamda pauzalarni boshqarish orqali o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Punktuatsiya ekspressiv yozuvda uslubiy va psixologik vazifani ham bajaradi. Vergul qisqa pauzani, nuqtali vergul pauzaning kuchayishini, ko'p nuqta esa fikrning davom etishi yoki hayajonni ifodalaydi.

Matnning ritmik tuzilishi nafaqat alohida gap darajasida, balki butun abzats va matn miqyosida ham o'zgarishi mumkin. Bunday ritmik o'zgarish turli kommunikativ va sintaktik tuzilishga ega gaplarni navbatma-navbat qo'llash orqali yuzaga keladi. Masalan, bir necha murakkab va yoyiq gaplardan keyin qisqa yoki hatto bir bo'lakli gapning kelishi o'quvchi e'tiborini aynan shu gapdagi axborotga qaratadi.

Ekspressiv yozuvni yaratishda grafomotor (tayanch-harakat) mexanizmlarining faoliyati ham o'zgaradi. Oddiy yozishda bu mexanizmlar avtomatlashtirilgan ko'nikma sifatida ishlasa, ekspressiv yozuvda ular murakkab ongli faoliyatga aylanadi. Sababi, grafik vositalar va punktuatsiya endi faqat yozuvni rasmiylashtirish vositasi emas, balki o'quvchiga ta'sir ko'rsatishning muhim usuliga ham aylanadi. Shuning uchun yozuvchi ularni qo'llashda mazmuniy va kommunikativ qaror qabul qiladi. Masalan, grafik vositalar va punktuatsiyaning turlicha qo'llanilishi muallifning turli emotsional holatini ifodalashi mumkin. Demak, yozuvdagi grafik elementlar ham neyrolingvistik nuqtai nazardan nutqni rejalashtirish va hissiy mazmunni uzatish jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Yozma nutq og'zaki nutqdan farqli ravishda ko'proq ongli ravishda rejalashtiriladi. Chet tilini o'rganishda esa og'zaki nutq ham, yozma nutq ham ongli nazorat ostida amalga oshiriladi. Til kompetensiyasi hali to'liq shakllanmagan talaba uchun bir vaqtning o'zida mazmunni rejalashtirish va til vositalarini tanlash murakkab vazifa hisoblanadi. Shu sababli yozma nutqni o'rgatish chet tilini egallash jarayonini tizimli va izchil tashkil etishga yordam beradi.

Og'zaki nutqning samaradorligini ta'minlash uchun tinglovchiga ta'sir ko'rsatadigan til vositalarini to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Xuddi shu tamoyil ekspressiv yozuvga ham tatbiq etiladi. Biroq yozma muloqotda muallif va o'quvchi o'rtasida bevosita aloqa mavjud bo'lmaganligi sababli, muallif o'quvchining ehtiyojlari va xususiyatlarini oldindan hisobga olishi kerak. Aks holda yozma matnning kommunikativ samaradorligi pasayadi. Ekspressiv yozuvni o'rgatishda o'qish va tinglab tushunish muhim tayanch vazifasini bajaradi. O'qish va tinglash jarayonlari yozma nutqni shakllantirish uchun asos yaratadi. Inson avval axborotni qabul qilish va qayta ishlashni o'rganadi, keyinchalik esa shu bilimlarga tayangan holda mustaqil yozma matn yaratadi. Tovush yoki grafik belgilarni idrok etish va ularni

ma'noga aylantirish qobiliyati leksik hamda grammatik birliklarni tez va aniq tanib olish bilan chambarchas bog'liq. Natijada inson kontekst asosida noma'lum til birliklarining ma'nosini anglay oladi. Shu sababli yozma nutqni o'rgatishda o'quvchilarni zarur kontekst yaratishga o'rgatish muhim hisoblanadi. Aynan kontekst so'zlar va grammatik shakllarning to'g'ri qo'llanishini ta'minlaydi hamda yozma matnning aniqligi va tushunarliligini oshiradi.

Xulosa

Ekspressiv yozuv murakkab psixolingvistik va neyrolingvistik jarayon bo‘lib, u faqat fikrni yozma shaklda bayon qilish bilan cheklanmaydi. Uni yaratishda tafakkur, ichki nutq, ichki talaffuz, xotira, ehtimolli bashorat qilish hamda grafomotor mexanizmlar o‘zaro uyg‘un holda faoliyat yuritadi. Muallif yozma matnni yaratish jarayonida kommunikativ maqsadini belgilaydi, til vositalarini ongli ravishda tanlaydi va ularni o‘quvchiga ta’sir ko'rsatish maqsadida tashkil etadi. Ekspressiv yozuvning samaradorligi leksik, grammatik, sintaktik, grafik va punktuatsion vositalarning maqsadga muvofiq qo‘llanilishiga bog‘liq. O‘qish va tinglab tushunish jarayonlari ekspressiv yozuvni shakllantirishning muhim kognitiv asosi bo‘lib xizmat qiladi. Ekspressiv yozuvni o‘rgatish nafaqat yozma nutqni, balki og‘zaki nutq, o‘qish va tinglab tushunish ko‘nikmalarini ham kompleks rivojlantiradi. Shu bois ekspressiv yozuvni neyrolingvistik nuqtai nazardan o‘rganish disgrafik buzilishlarni aniqlash, baholash va korreksiyalash uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Luria A.R. Higher Cortical Functions in Man. Basic Books, 1980.
2. Vygotsky L.S. Thought and Language. MIT Press, 1986.
3. Ahlsén E. Introduction to Neurolinguistics. John Benjamins, 2006.
4. Ardila A. A Cross-Linguistic Neuropsychology. Springer, 2007.
5. Berninger V.W. Past, Present, and Future Contributions of Cognitive Writing Research. Routledge, 2012.